

نهادها و تشکيلات اقتصادى ايران عصر مظفرالدين شاه قاجار

۱۳۱۳-۱۳۲۲ ق

۱۸۹۶-۱۹۰۶ م

تأليف:

ام البنين رحيمى

سرشناسه: رحیمی، ام‌البین، ۱۳۵۸ -
عنوان و نام پدیدآور: نهادها و تشکیلات اقتصادی ایران عصر مظفرالدین شاه قاجار ۱۳۱۳-۱۳۲۴ ق= ۱۸۹۶-۱۹۰۶ م. / تألیف:
ام‌البین رحیمی.

مشخصات نشر: مشهد: سخن گستر، ۱۳۹۱.

مشخصات ظاهری: ۲۸۰ ص.

شابک: 978-600-247-119-2

وضعیت فهرست‌نویسی: فیا

یادداشت: کتابنامه

موضوع: ایران - سیاست اقتصادی -- ۱۳۱۳-۱۳۲۴ ق.

موضوع: ایران - اوضاع اقتصادی -- ۱۳۱۳-۱۳۲۴ ق.

رده بندی کنگره: ۹۱۳۹۱ ن ۲۵ / HC ۴۷۵

رده بندی دیویی: ۳۳۰/۹۵۵

شماره کتابشناسی ملی: ۳۷۵۲۶۰۶

انتشارات سخن گستر

مشهد - خیابان ابن سینا - بین ابن سینای ۱۶ و پاستور - شماره ۱۷۴

تلفن: ۸۴۳۹۹۵۵

Sokhangostar76@Gmail.com

نام کتاب: نهادها و تشکیلات اقتصادی ایران عصر مظفرالدین شاه (۱۳۱۳-۱۳۲۴ ق، ۱۸۹۶-۱۹۰۶ م)

تألیف: ام‌البین رحیمی

شمارگان: ۱۰۰۰ جلد

نوبت چاپ: اول / ۱۳۹۱

چاپ: میناق

قیمت: ۸۰۰۰ تومان

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۲۴۷-۱۱۹-۲

فهرست مطالب

مقدمه.....	۱۱
بخش اول: حکومت قاجار در یک نگاه.....	۱۳
فصل اول: نگاهی کوتاه به حکومت قاجار از آغاز تا مظفرالدین شاه.....	۱۵
فصل دوم: اوضاع سیاسی ایران از دوره مظفرالدین شاه تا پایان قاجار.....	۲۰
بخش دوم: تشکیلات اقتصادی ایران.....	۲۷
فصل اول: تشکیلات اقتصادی ایران از دوره باستان تا دوران قاجاریه.....	۲۹
فصل دوم: تشکیلات اقتصادی ایران در دوره قاجاریه.....	۴۱
الف- دربار و تشکیلات آن در دوره قاجار.....	۴۴
ب- دولت.....	۴۷
ج- وزارت مالیه.....	۴۹
فصل سوم: تشکیلات اقتصادی ایران در دوره مظفرالدین شاه.....	۵۸
۱- نقش شاه و وظایف او در تشکیلات مالی.....	۵۹
۲- نقش صدراعظم در تشکیلات اقتصادی.....	۶۳
۳- دیوان استیفاء و جایگاه آن در تشکیلات اقتصادی دولت قاجار.....	۷۴
الف- مستوفی الممالک و وظایف مالی آن.....	۷۵
ب- مأموران مالیاتی و وظایف آنها.....	۸۰
ب- حکام و وظایف مالی آن.....	۸۲
ت- کدخدایان و وظایف مالی آنان.....	۸۵
۴- وزارت مالیه و تشکیلات اداری آن.....	۸۷
الف- مستوفیان.....	۹۴
ب- سر رشته داران.....	۹۶
پ- عزب دفتران.....	۹۶
ت- وزیر مالیه.....	۹۶
ث- وزیر بقایا.....	۹۷
۵- وزیر خزانه.....	۱۰۰

۱۰۵	۶- ضراب خانه
۱۱۱	الف- پول
۱۱۹	ب- برات و حواله
۱۲۲	پ- اسکناس
۱۲۶	ت- مشاغل ضرابخانه
۱۲۹	بخش سوم: بررسی محل درآمد و مخارج دولت در دوره مظفرالدین شاه
۱۳۱	فصل اول: نگاهی به اوضاع اقتصادی ایران در دوره مظفرالدین شاه
۱۳۳	منابع درآمد دولت قاجاریه در دوره مظفرالدین شاه
۱۳۴	الف- مالیات یا در آمد ثابت
۱۳۵	۱- مالیات زمین (ارسی)
۱۳۵	الف/ ۱/ املاک خالصه
۱۳۸	ب/ ۱- اراضی دولتی
۱۳۸	پ/ ۱- املاک تیول
۱۳۹	ت/ ۱- موقوفات
۱۴۰	ث/ ۱- املاک خصوصی
۱۴۴	۲- مالیات احشام
۱۴۵	۳- مالیات اصناف
۱۴۸	ب- عواید گمرکات
۱۵۲	پ- در آمد راهداری
۱۵۸	ت- اجاره بها و کرایه ها
۱۵۸	۱- پست
۱۵۹	۲- تلگراف
۱۵۹	۳- ضرابخانه
۱۶۰	۴- معادن
۱۶۲	ث- درآمدهای متفرقه
۱۶۳	ج- واگذاری امتیازها
۱۷۶	ح- پیشکش ها
۱۷۸	خ- مصادره ها

د- رشوه	۱۷۹
ذ- جواهرات سلطنتی	۱۸۰
فصل دوم: محل مخارج دولت قاجار در دوره مظفرالدین شاه	۱۸۲
الف- مخارج شاه و دربار	۱۸۲
ب- سفرهای شاه به اروپا	۱۸۴
پ- پرداخت حقوق و مواجب کارمندان دولت	۱۸۶
ت- پرداخت جیره و مواجب سربازان	۱۸۸
ج- اعطای پیشکشی به بزرگان و دولتمردان	۱۹۰
ح- وام‌های داخلی و خارجی	۱۹۱
خ- اقدامات عمرانی	۱۹۷
چ- هزینه‌های فوق العاده	۲۰۳
د- پرداخت خسارت	۲۰۳
بخش چهارم: نگاهی به اصلاحات اقتصادی و مالی در دوره مظفرالدین شاه	۲۰۵
فصل اول: اصلاحات تشکیلات مالی در دوره مظفرالدین شاه	۲۰۷
نظام بودجه بندی در دوره مظفرالدین شاه	۲۰۸
تهیه بودجه	۲۱۳
اصلاحات مالی و اقتصادی در دوره مظفرالدین شاه	۲۱۶
الف- اقدامات دولتمردان در زمینه اصلاحات مالی	۲۱۷
ب- دعوت از مستشاران خارجی	۲۲۴
فصل دوم: عوامل اقتصادی مشروطه	۲۳۸
روند حوادث و رخدادها	۲۳۸
علل اقتصادی جنبش مشروطه	۲۴۳
نقش عوامل اقتصادی در آسیب پذیری نظام مشروطه	۲۵۲
ویژگی‌های اقتصاد ایران در عصر قاجاریه	۲۵۴
۱- کوتاه بودن اقتصاد سیاسی ایران	۲۵۴
۲- تعارض ساختاری میان نظام ایلی و نظام مشروطه	۲۵۶
۳- فقدان مؤلفه‌های مدنی اجتماعات شهری در ایران	۲۵۶
۴- ناامنی عمومی به ویژه در ارتباط با تجار و کسبه	۲۵۷

۲۶۰	نتیجه گیری
۲۶۳	ضمائم
۲۶۵	اصطلاحات مالی
۲۶۵	برات
۲۶۵	بودجه
۲۶۵	بودجه بندی
۲۶۶	بیجک
۲۶۶	پول
۲۶۶	تشکیلات
۲۶۶	جیره و مواجب
۲۶۷	حواله
۲۶۷	دخل و خرج
۲۶۷	خرج
۲۶۸	مستمری
۲۶۸	مستوفی
۲۶۸	مشرف
۲۶۹	سر رشته دار
۲۶۹	ضرابخانه
۲۶۹	عزب دفتر
۲۷۰	لشکر نویس
۲۷۰	لشکر نویس باشی
۲۷۰	وزیر
۲۷۱	وزیر بقایا
۲۷۱	وزیر خزانه
۲۷۱	وزیر مالیه
۲۷۳	منابع و مأخذ
۲۸۰	مجلات

مقدمه

دیوانسالاری از جمله نظام‌های پایدار در ساختار حکومت‌های ایران در طول تاریخ است. این نهاد، نقش اساسی و دیرپا در اداره امور کشور داشته است. از سوی دیگر، ساختار دیوانی در هر دوره با توجه به مقتضیات جامعه و روابط درونی و بیرونی حاکم بر آن، پیوسته تغییر شکل یافته و متحول می‌شود و نیازهای هر حکومت، نوع نظام سیاسی، روابط خارجی، ضعف و قدرت پادشاهان، سیاست مذهبی و خاستگاه حکومت‌گزاران از جمله عواملی است که به نظام‌های دیوانی هر دوره، شکل ویژه‌ای می‌بخشد.

یکی از بنیان‌های اساسی دیوانسالاری در حکومتی، تشکیلات اقتصادی، ارکان مالی و تنظیم و ساماندهی این بخش از اداره دولت و کشور است. این اهمیت به آن دلیل است که یکی از مهمترین ابزارهای قدرت و اعمال حاکمیت در هر دولتی، توان و قدرت مالی و اتخاذ شیوه‌های درست، درباره مسائل اقتصادی و مالی آن دولت و کشور می‌باشد. تشکیلات اقتصادی به عنوان بخشی مهم و انکارناپذیر از دیوانسالاری دستگاه حکومتی از حکومت‌های پیشین ایران به دولت قاجاریه منتقل شد و در دوره مظفرالدین شاه نیز کارکرد مهم و نقش اساسی خود را در دیوانسالاری و سیستم حکومتی حفظ کرد. بخش اقتصادی و مالی در این دوره در واقع آخرین حلقه از تداوم شکل و سیستم سنتی این تشکیلات است، زیرا با روی کار آمدن نظام مشروطه در بسیاری از سیاست‌ها، روش‌ها و برنامه‌های اقتصادی و مالی دولت تا حدودی تغییر و تحول‌هایی ایجاد شد. به همین دلیل، بررسی سازمان مالی و تشکیلات اقتصادی دوره حکومت مظفرالدین شاه از چند نظر حایز اهمیت است: اول اینکه در این دوره مشکلات اقتصادی عده‌ای پیش آمد که تبعات و آثار بسیار مهمی به دنبال داشت. در واقع، شروع، تداوم و پایان حکومت

مظفرالدین شاه به گونه‌ای خاص با مسائل اقتصادی و مالی و ناکامی‌های حاصل از آن عجین شده بود. این ناکامی‌ها، کسر بودجه و ناتوانی و نابسامانی دولت قاجار در دوره مظفرالدین شاه و مهمتر از همه، تأثیر انکار ناپذیر مسائل اقتصادی به عنوان عامل مهم و شتاب دهنده جنبش مشروطه در این دوره، این سؤال را در ذهن خواننده بوجود می‌آورد که ویژگی‌های نظام مالی دولت مظفرالدین شاه چه بود و چه عواملی باعث بوجود آمدن مشکلات و نابسامانی‌ها در سیستم مالی این دوره شد؟

پاسخ به این سئوالات و نظایر آن، نگاهی متفاوت و اساسی به اوضاع اقتصادی و مالی این دوره می‌طلبد و آگاهی از سازمان مالی دولت مظفرالدین شاه و بررسی و تحلیل این نظام می‌تواند به روشن شدن علل این نابسامانی‌ها و آشفتگی‌های اقتصادی کمک کند. به علاوه از آنجایی که یکی از مهمترین وقایع تاریخ معاصر ایران، یعنی نهضت مشروطه در دوره حکومت این شاه قاجار به وقوع درآید بحث درباره زمینه‌های اقتصادی این جنبش، بدون تحقیق و مطالعه‌ای درباره اوضاع و تشکیلات اقتصادی و مالی دولت قاجار در دوره مظفرالدین شاه امکان‌پذیر نمی‌باشد. از طرف دیگر، اشراف و آگاهی از این موضوع به فهم و درک بهتر اوضاع اقتصادی و مالی دولت قاجار، منابع درآمدها و محل هزینه‌ها، نحوه و شیوه اخذ انواع مالیات‌ها، کارمندان و کارگزاران مسئول در امور مالی و اداره‌ها و سازمان‌های وابسته به تشکیلات مالی و اقتصادی کمک می‌نماید و از آنجا که دوره مظفرالدین شاه، آخرین دوره اعمال شیوه‌های سنتی دیوانسالاری سلطنتی تا قبل از پیروزی مشروطه بوده است به محقق کمک می‌کند تا مقایسه‌ای نیز میان تشکیلات اقتصادی و مالی دولت‌های قبل و بعد از مشروطه داشته باشد و تغییر و تحول‌های این تشکیلات را در بدنه دیوانسالاری دو دوره به خوبی مقایسه و درک نماید. این موضوع باعث می‌شود تا نقاط ضعف و قوت این دولت‌ها، در زمینه اعمال شیوه‌ها و روش‌های سیاست‌های مالی کارگزاران و دولتمردان در تشکیلات اقتصادی و مالی نیز مشخص شود.